

אחריות חברתית

מהו האתגר?

הדור הגדל כעת זקוק לאמירות ברורות, רוצה מצפן וגבולות. הדור הגדל כעת מבולבל וגדל בחלל שבו המבוגרים נמנעים מלומר אמיתות, נמנעים מלסמן מטרות, ולא מעניקים כלים לחלום על עולם טוב יותר. זהו דור החווה עודף של "אולי", "כאילו" ו"מה שטוב לך". הוא מבקש תשובות, הוא מבקש מטרות ויותר מכל הוא מבקש כלים להבחנה בין טוב לרע.

איך הגענו לכאן?

המודרניזם שהאמין ברציונליות, קידמה ושיטתיות, סבל מעודף ביטחון עצמי, הסתאב ויצר בשיאו משטרים טוטליטריים וקולוניאליזם נצלני. יומרתו היתה לנהל את מכלול החיים האנושיים בצורה רציונלית ושיטתית ובכך לגאול את האנושות. למעשה, הוא הערים גוויות של בני אדם על מזבח הקידמה.

יסודו של הפוסט מודרניזם הוא תגובה מוסרית לטוטליטריזם ולקולוניאליזם, ולכן הוא ממוקד באחר המודר, השקוף, המדוכא. הוא מעניק לפרט הבודד ערך אינסופי שאסור לפגוע בו. הוא¹ מטיל ספק בכל אמת גורפת מידי ומערער את הביטחון העצמי המודרני. אבל, כמו כל מערכת ערכים הנלקחת לקיצוניות רבה מידי ומסתאבת, כך קרה גם לפוסט-מודרניזם הנלקח למקומות קיצוניים של ניהיליזם [שלילה של כל ערך באשר הוא] ואנוכיות קיצוניים.

המשיכה של צעירים מסוימים לפונדמנטליזם מובנת, לפחות במידת מה, כתגובת נגד לניהיליזם ולאנוכיות הקיצוניים שמובילים את עולמנו כיום. מי שמחפש תשובות ברורות לשאלות מה טוב ומה רע, מי שמחפש אמיתות ברורות ומטרות גדולות, עלול למצוא מענה בגירסאות הפונדמנטליסטיות ביותר של הדתות השונות. מי שמוצא את עצמו מנוצל על ידי הקפיטליזם האנוכי המנהל היום את העולם, כמעט ללא מגבלות, עלול לחפש מענה למצוקותיו בדת. הקפיטליזם הפוסט-מודרני, הגלובלי, השיטה הכלכלית המנהלת היום את כל העולם בלי גבולות וללא מגבלות לאומיים, גורם לכך שיותר ויותר הון מועבר לתאגידים תאבי בצע על חשבון רוב אוכלוסיית העולם. וכדי להוסיף חטא על פשע, אנחנו מקריבים על מזבח אלילות הצמיחה הכלכלית את האיזון הטבעי של העולם, ומעוללים במו ידינו שואה אקולוגית. צעירים רואים זאת ומחפשים דרך אחרת.

יש היום בעולם די מזון ורכוש כדי שכל בני האדם יחיו בכבוד. אבל מערכת הערכים שלנו מאפשרת למעט אנשים להתעשר על חשבון כל השאר. ברמה הלאומית, זה מתבטא בהגדלת פערים מתמדת בין המעטים העשירים ליותר ויותר עניים שמתקשים יותר ויותר בהשגת דברים בסיסיים כמו חינוך, בריאות, תחבורה ועוד. ברמה הגלובלית, תאגידי ענק מתעשרים על חשבון מיליארדי אנשים שבקושי שורדים. חיים בכבוד הם חלום לא מושג עבורם.

¹ לא נכון לדבר על פוסט מודרניזם כתופעה אחת כי זהו אוסף תופעות מגוון שמסרב להילכד בתפיסה אחת. ההכללות כאן נועדו לפשט את הטיעון.

אבל לפני שמתקדמים, כדאי לקחת מן המודרניזם את האמונה שיש אפשרות לחדור לעולם טוב יותר. יחד עם זאת, חשוב מאוד לקחת גם מן הפוסט-מודרניזם את הרגע הספקני שבו האמת שלי אינה בהכרח מתאימה גם לאחר, שבו אני מודעת להדרות שלי, לעיוורון שלי. המודרניזם הבטוח בעצמו מידי, מסוכן. אסור לנו לחזור אחורה, אבל גם אסור לנו להתחפר בים השלילה והאנוכיות הנוכחיים. מה נחוץ לנו כדי לחלום עולם טוב יותר? מה נחוץ לנו כדי להגיד אמירות ברורות, להציב מצפן מוסרי ומטרות ראויות, להבחין בין טוב לרע? האם המענה היחיד הוא פונדמנטליזם על ביטויי המצמררים?

אומץ לענות

כדי לנסות להענות לאתגר אעזר בפילוסופיה של עמנואל לוינס, אבל עם שינויים והתאמות נחוצות. המפגש המכונן בכל היבט ומובן הוא מפגש פנים-אל-פנים ביני לבין האדם האחר. המפגש הזה שונה מכל סוג אחר של יחס ביני לבין דברים בעולם, דברים ההופכים למושאים שלי. זהו מפגש מכונן כי ללא מפגש עם אדם אחר, בלי מבטו, כאילו אינני, כאילו אין לי קיום בלי אינטרקציה משמעותית עם הזולת. אין לי זהות ואין לי שפה. המפגש פנים אל פנים מכונן את הסוביקטיביות שלי.

[פני האדם האחר אינם מושא שלי כי האדם האחר הוא **סובייקט** ולא רק אובייקט. האדם האחר הוא **אינסוף** ולכן לא יכול להיות חלק מן הכוליות שאני במרכזה. (כל העולם כאובייקטים שלי). במפגש פנים-אל-פנים נפרצת הכוליות שלי. האחר הפוגש אותי מכונן אותי במבטו ובדיבורו, הוא פונה אלי ובכך הופך אותי לסובייקט].

המפגש פנים-אל-פנים הוא מפגש שיש בו פניה של אדם לזולתו, "דיבור" שעוד לפני הדיבור. כך האדם האחר מעיד על עצמו, דברים שלא ידעתי ובמובן זה הוא מפגיש אותי עם האינסוף. הדיבור הוא ממהותו של המפגש פנים-אל-פנים. זה לא רק מפגש שבו **אני רואה** את פני האדם האחר. זה מפגש שבו **אנו מדברים** וכך אני לומדת מן האדם האחר דברים שאני לא יודעת.

המשמעות הראשונית ביותר של המפגש פנים-אל-פנים היא "לא תרצח", אחריות לחייו של האדם שפגשתי אותו. זה לא אומר שאני לא יכולה לרצוח אלא שאסור לי לרצוח. אני חייבת לדאוג לחייו של זולתי. האחריות הזו אינה תלויה ברצוני. היא באה ממקור טרנסצנדנטי (כלומר, מבחוץ ולא מתוכי). אני לא בוחרת באחריות. היא מוטלת עלי מעצם היותי אדם. האחריות שלי לזולתי מגדירה את עצם אנושיותי. אני בוחרת האם להענות לאחריות שכבר ישנה או להתעלם ממנה. **האחריות קודמת לחירות.**

האתיקה היא החובה לדאוג לאדם האחר: "שומר אחי אנוכי". זה מה שעושה אותנו אנושיים. האחריות לאחר.

אתיקה ופוליטיקה

במצואות, אנחנו כמעט תמיד במצב של יותר משני בני-אדם, אנחנו במצב חברתי. במצב זה אני חייבת להגביל את אחריותי האינסופית לאדם אחר אחד כדי לעשות מקום לאדם אחר נוסף. לפי לוינס, זו נקודת המוצא של הפוליטיקה: קביעת קריטריונים לחלוקה צודקת של משאבים, חוקי התנהגות שמאפשרים לבני אדם לחיות ביחד. הפוליטיקה נועדה לאפשר לבני אדם לחיות יחד בצורה הוגנת.

כשחושבים על פוליטיקה מנקודת המבט הזו – הפוליטיקה איננה הבטחת מינימום זכויות, כי אם הגבלת אינסוף הזכויות של כל אדם באשר הוא אדם, לטובת חיים משותפים הוגנים.

הפוליטיקה במובן זה היא תנאי הכרחי לקיום אתי אבל תנאי לא מספיק, כי תמיד כאשר מגבילים את האינסוף ויוצרים קריטריונים, יש מי שנפגע. הפניה לאדם זה שנפגע והדאגה לצרכיו היא האתיקה החותרת תחת, ומבקרת את הפוליטיקה. האתיקה לא נעלמת בפוליטיקה אלא היא תמיד נשארת מעליה, כיסוד חתרני ומתקן. בשפת הסמלים היהודית – המלך כפוף לתורה ולנביא. זה חשוב גם בגלל הנטייה של הפוליטיקה להפוך למטרת עצמה במקום להיות אמצעי לרווחת אנשים. כך נותר תפקיד משמעותי לאתיקה גם בתוך המבנה הפוליטי שהוא בעצם כל חברה.

חזרה למציאות

זו תפיסה שלפיה כל סוגיה שנמצאת על סדר יומנו, האישי, הציבורי, הלאומי והגלובלי – כל סוגיה כזו נוגעת בראש וראשונה **ליחסים שבין בני אדם**. וכשמדובר על יחסים בין בני אדם, חובתנו לדאוג לצרכי **האחר** ולרווחתו. יש לנו **אחריות**. אם האחר מנסה לרצוח אדם נוסף, חובה עלי להתערב. אבל אני אחראית גם לרוצח ולשאלה מה הביא אותו להיות רוצח. חובתי לבדוק מהו החלק שלי בענין זה. עם זאת, מי שאנחנו דואגים לצרכיו חייב להיות שותף לתהליך. אני לא יכולה להחליט בעצמי מה טוב לאחר. חייב להתקיים דיאלוג עם האחר. הוא זה שיודע מה טוב לו. זה כמובן לא תמיד פשוט אבל זה הכרחי כדי להימנע מפטרנליזם במקרה הטוב ומאלימות טוטליטרית במקרה הרע.

משמעות הקיום שלי היא אחריותי; האחריות שלי לאחר ולעולם. אומנם אין בכך תשובות מוחלטות ואמיתות הסובלות מעודף ביטחון עצמי. אבל עיקרון זה של אחריות מוחלטת לאחר מעניק כלים להבחין בין טוב לרע, לסימון גבולות של מותר ואסור ולהגדרת מטרות ראויות לקיום. אסור לפגוע בזולת. פגיעה באדם בשל מי שהוא היא רוע. תמיד. אם דאגה לזולת אחד מצריכה פגיעה באדם אחר, יש לראות כיצד ממזערים את הפגיעה בשניהם. כאשר אנו נתקלים במצב מציאותי נוכל לשאול: כיצד נצמצם את הפגיעה בזולת למינימום ונדאג לצרכיו כפי שהוא מגדיר אותם ככל האפשר? ובמצב שמעורבים בו אנשים רבים נשאל את אותן השאלות: מה ימנע פגיעה בקבוצת האנשים שבה מדובר וכיצד נוכל לדאוג לצרכיהם כפי שהם מגדירים אותם בצורה המיטבית? כשאינטרסים של קבוצות מתנגשים יש לבחון מהי הדרך להיטיב עם כמה שיותר אנשים ולפגוע בהם כמה שפחות. אני חושבת שאלה כלי עבודה שמאפשרים להבחין בין טוב לרע ולבחור לעשות את הטוב, כלים לחלום עולם טוב יותר ולפעול למימושו. המצפן הניתן כאן הוא טובת הזולת (ולא טובתך). המטרה היא לפגוע את הזולת פנים אל פנים, לשוחח אתו ולשתף אותו בתהליך הדאגה לצרכיו. אין ולא ייתכן עיקרון המצדיק פגיעה באדם או בקבוצה. משמעות הקיום היא להרבות את הטוב לכמה שיותר אנשים.